

POLITIHISTORISK FORENING PRÆSENTERER:

Københavns Politi under enevælden

Af Nis Elias Mosumgaard

August 2019

Forsiden: Politibetjente under Nytårsrevolten 1859/60 (*Politiet og Nytaarsrevolten 1860: 8 Skitser optagne efter Rapporter og Øievidners Beretninger*, Hoffensbergs Forlag)

Nis Elias Mosumgaard

Cand.mag. i historie med speciale i den sene
enevældes politi.

Indledning

Klemte inde bag det forældede voldanlæg voksede København sig stor under den sene enevælde. Med det voksende antal indbyggere voksede også opgaven med at holde gaderne ordentlige og borgerne trygge. For at løse opgaven vandrede politibetjente, opsigtsbetjente og patruljebetjente gaderne tynde. Politibetjentene, klædt i de oldenborgske farver, sørgede for at holde opsyn med alt, hvad der kom politiet ved, mens de øvrige, klædt i civil, holdt opsyn med, at gaderne var rene og tiggerne borte.

I den danske politihistoriske forskning er politiet i København primært blevet undersøgt i perioderne 1682-1800 og fra 1863 til i dag. Det betyder, at perioden fra 1800 til 1863 kun er undersøgt af Karl Peder Pedersen i disputatsen *"Kontrol over København"*. Da Pedersens formål er at klarlægge udviklingen i det københavnske politis sikkerhedsopgaver i perioden, mangler det stadig at blive undersøgt, hvordan politiet som helhed var organiseret, og hvilke andre opgaver det havde. Med udgangspunkt i Max Webers karakterisering af bureaukratiet, vil politiet før reformen af 1863 blive undersøgt i denne artikel. Valget af Weber skyldes, at der i den internationale politihistoriske forskning er tradition for at bruge ham til at skille det "gamle" fra det "nye". Særligt har den engelske historiker Chris A. Williams brugt Weber i forhold til The Metropolitan Police (MET) i London. Williams bruger Weber meget konkret ved at sammenstille elementerne i hans karakterisering med den lovgivning, som politiet i London var underlagt. Williams fandt ud af, at "(...) Max Webers bureaukratiske model (...) understøttede den daglige aktivitet for alle politiets betjente (...) i det nye politi.¹ Selvom adskillelsen mellem det "gamle" og det "nye" politi ikke bliver brugt i den danske politiforskning, er Webers karakterisering meget brugbar, da den både er universel og en simpel måde til at undersøge komplekse strukturer.

Webers karakterisering af bureaukratiet

Ifølge Weber har bureaukratiet seks distinkte karakteristika:

1. Princippet om faste kompetenceområder for udøvelse af myndighed, fastlagt ved regler i form af love eller forvaltningsreglementer.
2. Princippet om embedsmandshierarki og om tjenesteveje, dvs. et fastlagt system af over- og underordninger af myndighederne, hvor højere myndigheder fører tilsyn med de lavere.
3. Princippet om, at embedsførelsen baserer sig på dokumenter, der opbevares i original eller kopi.
4. Embedsvirksomheden, i hvert fald al specialiseret embedsvirksomhed, forudsætter normalt en indgående faglig skoling.

5. Er embedet fuldt udviklet, lægger embedsvirksomheden beslag på al embedsmandens arbejdskraft. Dvs. at den enkelte embedsmand ikke har andet arbejde.
6. Embedsmændene udøver deres embede i overensstemmelse med generelle mere eller mindre udtømmende reglementer, som kan læres.²

De seks karakteristika kan yderligere inddeles i to hovedgrupper: skriftlighed og organisation.

Williams om skriftligheden

Williams skriver om skriftligheden, at ”skrivning var ikke så meget en måde at viderelevere information, som det var en materialisering af orden”.³ Williams argumenterer for, at skriftligheden i sig selv er med til skabe en bureaukratisk orden. For Williams er det skriftlige centralt, da ”De bureaukratiske praksisser filtrerer udvalgte dele af det socialt komplekse ”udendørs” og fikserer dem som abstrakte former ”inden døre””.⁴ Ifølge Williams er et af formålene med bureaukratiet i politiet, at det kan simplificere den komplekse verden uden for kontoret til en række basale informationer inde på kontoret. Disse informationer skal være af en karakter, så de kan skabe grundlag for, at de rigtige beslutninger kan tages på kontoret.

Williams om organisationen

Ud over skriftlighed er den hierarkiske organisation grundlæggende i Webers og Williams’ karakteriseringer af bureaukratiet. Williams argumenterer for, at hierarkiet, i en simpel version, baserer sig på en kontrolleret strøm af informationer og ordrer. Ordre flyder nedad, mens informationer stryger opad. Ved at bruge Williams’ definition behøver man ikke lede efter de store komplekse strukturer, men blot se på, om der er en bevægelse af ordrer nedad og en bevægelse af information opad. Selvom Williams bruger denne simple definition, fremhæver han dog også kontrollen som grundlæggende. Før hierarkiet faktisk fungerer, må alle leddene opad have kontrol med alle leddene nedad. Kontrollen er nødvendig, før strukturen er til stede. Gennem kontrollen sørger man ikke blot for, at de underordnede følger de reglementer, der er sat i verden for at forme deres virke, man sørger også for, at arbejdsopgaverne bliver udført.

Skriftligheden i det sene enevældes politi

Skriftligheden er ikke kun en måde at skabe orden på, men en måde at *filtrere, strukturere og simplificere* den enorme og komplekse mængde af information, som udgør den virkelige verden, til en mindre og relevant mængde af information, der gør det muligt for de ledende bureaukrater at tage korrekte beslutninger på et oplyst grundlag.

De enevældige opsynsmænd: politiets fem ordensopgaver

Skriftligheden i det københavnske politi var bundet op på den natur, som dets opgaver havde. Som vi vil se i det følgende, gik mange af dem ud på at fungere som den øvrige forvaltnings øjne på gaden. Det var i høj grad på baggrund af politiets observationer, at de københavnske kommissioner tog beslutninger. Politiets arbejde vedrørte stort set alle de københavnske kommissioner, men i særdeleshed dem, der havde med det fysiske og åndelige liv at gøre. De københavnske kommissioner var "lovgivende instanser", der besluttede alt, fra hvor mange gange om ugen gaderne skulle fejes, til hvordan man skulle opbevare kul i forretninger.⁵ Da disse reglementer var meget konkrete, måtte kommissionerne også have meget konkrete informationer.

Politiets opgaver i København blev afgrænset i Politiforordningen af 1701. Selvom forordningen var grundstammen i politiets opgaver, blev de i løbet af 1700-tallet udvidet og specificeret i diverse særlove. I 1825 udkom Kolderup-Rosenvinges lærebog "*Grundrids af den danske politiret*". I bogen forsøgte Kolderup-Rosenvinge at samle al den lovgivning, der på daværende tidspunkt formede politiet og dets opgaver. For at gøre det massive lovkompleks overskueligt, grupperede Kolderup-Rosenvinge lovgivningen i fem kerneopgaver: sædelighedspolitiet, sundhedspolitiet, velfærdspolitiet, bekvemmelighedspolitiet og sikkerhedspolitiet. Det følgende afsnit vil fokusere på de kerneopgaver, der *ikke* var sikkerhedspolitiopgaver, dvs. ordensopgaverne.

Ordensopgaverne drejede sig om hverdagen i København og havde til formål at fremme og opretholde den åndelige såvel som den fysiske orden. Inddelingen var udelukkende teoretisk og ikke noget, den enkelte betjent mærkede til. Ti år efter Kolderup-Rosenvinge udgav sin bog, besvarede den daværende politichef Andreas Christian Kierulff i 1839 i alt 81 spørgsmål om det københavnske politi, indsendt af det engelske udenrigsministerium. Kierulffs besvarelse giver et mere praktisk indblik i, hvad politiets opgaver gik ud på.

Andreas Christian Kierulff, politidirektør 1820-1834, politichef 1834-1845. (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, *Adam August Møller*, 1835).

Sædelighedspolitiet

Overordnet om sædelighedsopgaven skrev Kolderup-Rosenvinge, at:

*Staten kan vel ikke umiddelbart fremtvinge Sædelighed hos Borgerne, men den kan og bør middelbart fremme den, saavel ved at sørge for Opdragelses- og Undervisningsvæsenet a), som ved at hemme al offentlig Usædelighed ved passende Tvangsmidlers Anvendelse. Det sidst nævnte er fornemmelig Politiets Sag b).*⁶

Politiets opgave med sædeligheden (ud fra et akademisk standpunkt) var at hæmme usædeligheden og passe på det moralske liv. Kierulff skrev om de praktiske opgaver, at:

*(...) hertil henføres; det skal søge at standse hemmelig og offentlig Usædelighed, forhindre Udbredelse af usædelige Skrifter og Kobbere, ligeledes Drukkenskab og derfor har Tilsyn med Vertshuse, Kroer, Kjeldere, hvor der skjænkes, og hindre Nattesæde og unge Menneskers Forførelse.*⁷

Ud over dette brede opsyn med sædelighed havde politiet også nogle konkrete sædelighedspolitiopgaver. En af disse var opsynet med de prostituerede. Dette havde rødder tilbage til 1701-forordningen. Her var det politimesterens opgave at sørge for, at:

*(...) intet mod Ærbarhed og Skikkelighed offentligt handles, især at ingen Horehuse holdes (...)*⁸

Da det i 1815 ved kongeligt dekret blev besluttet, at de prostituerede ikke for fremtiden skulle straffes, men holdes under opsyn (efter syfilissen havde spredt sig i København), ændrede man ordlyden af denne opgave således, at politiet efterfølgende skulle sørge for:

*(...) at intet Fruentimmer med Tilsidesættelse af Velanstændighed, ved usømmelige Gebærder eller Tale, i Døre, Vinduer, eller på Gaden søger at kalde Mandfolk til sig.*⁹

Politiets arbejde med de prostituerede viser, hvordan opgaverne altid fulgte den politiske virkelighed. I starten af 1700-tallet havde det været nødvendigt at dæmme op for de prostitueredes virke. Efter afkriminaliseringen af prostitution i 1815 var det politiets opgave at holde øje med, at kvindernes erhverv ikke påvirkede den offentlige sædelighed unødigt.

Selvom de seksuelle udskejelser, drikfældighed og andet, der kunne skade den gode moral i København, lå i centrum, var der også en anden side af sædelighedspolitiet. Da man i 1814 indførte 7-års tvungen skolegang for den

danske befolkning, blev politiet pålagt at holde øje med, at alle de københavnske børn gik i skole. Selvom det i første omgang var "(...) *Forældrenes eller Værgernes Pligt at holde dem i Skole (...)*",¹⁰ anerkendte man også, at ikke alle forældre havde evnerne hertil. Derfor: "(...) *maae altsaa Politiet i dette Tilfælde (...), vaage over at alle Børn holdes i Skole*".¹¹ Politiets arbejde med børn var nok primært fokuseret på de forældre, der modtog hjælp fra fattigvæsnet. Om dette særlige tilsyn skrev Kierulff:

*Naar de Forældre, der nyde Understøttelse fra Fattigvæsnet, enten i høi Grad forsømme deres Børn, eller og deres Opførelse er så slet, at det er at befrygte, at Børnene ved at blive hos dem, kunne blive fordærvede, kunne disse fratages dem, og de opdrages da af det Offentlige ved Fattigvæsnets Foranstaltninger.*¹²

Citatet viser, at der i særlig grad var fokus på, at de københavnske børn ikke blev fordærvede af deres forældre. Det var politiets opgave at undersøge, om børnene blev opdraget efter statens ønsker. Blev de ikke det, eller var der tegn på anden vanrøgt, blev børnene fjernet. Ligesom opgaven med de prostituerede havde politiets opgave med børn været en del af dets ansvarsområde tilbage fra forordningen af 1701, som dog havde det meget specifikke formål at sørge for at de ikke blev opdraget til andre religioner end Kongens, dvs. protestantismen.¹³

Man kan ved denne opgave fornemme, at politiet allerede i starten af 1800-tallet havde en social side, forstået på den måde, at politiet selv i de tidlige dage ikke blot var straffende, men også arbejdede præventivt.

Sundhedspolitiet

Sundhedspolitiet var en paraplybetegnelse for en lang række forskellige opgaver. Ens for dem alle var dog, at de havde til formål at "(...) *bevare Statsborgernes Sundhed*".¹⁴ Kierulff underinddelte i 1839 disse opgaver som følger: renligheden i gaderne og på pladserne, levnedsmiddelkontrol, smitsomme sygdomme, syge i almindelighed, omsorg for svangre samt en række specifikke bestemmelser som f.eks. opsyn med hundetegn.¹⁵

I 1800-tallet var der to store sygdomsudbrud som betød, at særligt arbejdet med syge borgere blev en prioritet. Koleraepidemierne i 1831 og 1853 betød, at politiets evne til hurtigt at skabe overblik over krisesituationer blev sat på prøve. Under epidemien i 1831 havde man endnu ikke effektiviseret et kriseberedskab. Det blev derfor besluttet, at opgaven måtte decentraliseres således, at der lokalt kunne træffes de nødvendige foranstaltninger, hurtigt og effektivt.¹⁶ Med udbruddet i 1853 blev systemet sat på prøve.

Den 23. juni 1853 blev det erklæret, at en koleraepidemi havde spredt sig i København. Efter en kort debat i statsrådet blev det besluttet, at der måtte

oprettes lokale sundhedskommissioner. I København var det den siddende politidirektør, Bræstrup, der blev udnævnt som kommissionsformand. I forhold til politiets evne til at indsamle informationer og herudfra tage de nødvendige beslutninger var det særligt hjemmebesøgene, der viste et relativt effektivt politi.¹⁷ For at skabe et overblik over epidemiens omfang, blev politibetjentene og en række frivillige sendt ud i de københavnske hjem.¹⁸ Gennem disse hjemmebesøg indså Bræstrup, at de fattige københavnere levede under sundhedsfarlige forhold og udsendte derfor følgende cirkulære:

Da mange fattige Familier bruge gammel og muggen Sengehalm, hvilket især under nærværende Forhold maa ansees som meget skadeligt for Sundheden, vilde Sundhedscommissionerne leilighedsviis anskaffe passende Quantiteter af friskt Halm og uddele samme til de Familier og Personer, som deres egne Medlemmer eller de visiterende Læger maatte finde trængende dertil, og da tillige paase, at den gamle Sengehalm bortskaffes fra Boligerne.¹⁹

Cirkulæret fra Bræstrup viser politiets evne til hurtigt og effektivt at *indsamle, systematisere* og *formidle* den nødvendige information. I løbet af ganske kort tid havde politikammeret fundet ud af, at der var mange fattige københavnere, der sov i gammel og muggen sengehalm. Dette blev de relevante myndigheder informeret om, således at de kunne være opmærksomme på problemet. Umiddelbart efter cirkulæret var blevet udsendt, blev der indkøbt og distribueret sengehalm til de fattigste københavnere *ad hoc*. Ca. 10 dage efter cirkulæret blev der med hjælp fra en gavmild donor etableret et centralt lager af sengehalm, som Bræstrup stod for at forvalte. Der står således i et andet cirkulære, at:

Da der er skeet Tilbud fra Landet om gratis at levere Halm til Senge for Fattige her i Staden, skulde Jeg i Henhold til min Skrivelse af 14de Dennes herved anmode Sundhedscommissionen om ikke heraf at gjøre videre Opkjøb; men derimod at opgive til mig, hvor meget der i Commissionens District af samme behøves, samt til hvilken Tid og hvor saadant ønskes modtaget.²⁰

Politiets arbejde under koleraepidemien viser, at korpset var ganske effektivt. Med hjælp fra frivillige blev der hurtigt skabt overblik. De relevante myndigheder blev løbende informeret, og der blev taget præventive skridt mod sygdommens videre udbredelse på baggrund af disse informationer.

Politiets rolle i forbindelse med epidemier eksisterer den dag i dag. Alle de regionale politidirektører er formænd i de såkaldte epidemikommissioner, der har til opgave at organisere indsatsen ved epidemiudbrud.²¹

De to opgaver, Sædelighedspolitiet og Sundhedspolitiet, blev efter politireformen af 1863 samlet i 3. inspektorat.

Christian Jacob Cosmus Bræstrup, vicepolitidirektør 1823-1833, politidirektør 1833-1863, (fungerende) politichef 1845-1859, (officielt) politichef 1859-1863. (Emmanuel Bærentsen, 1844).

Velfærdspolitiet

Om Velfærdspolitiet skrev Kierulff:

Velfærdspolitiets Omsorg gaaer (...) dels ud paa, at afvende Ulykkestilfælde, som kunne true den offentlige eller private Velfærd, dels paa at forebygge eller straffe saadanne Handlinger, der ere forbudne som skadelige for offentlig eller privat Velfærd, uden ifølge deres indvortes Natur at være retsstridige eller strafbare.²²

Velfærdspolitiopgaverne drejede sig grundlæggende om sikringen af statslige og privatøkonomiske interesser, og både laugene og de mindre erhvervsdrivendes rettigheder og interesser var inkluderet her.²³ Selvom det lader til, at meget af

denne opgave drejede sig om opsyn med handelen, var en del af opgaven også: ”Omsorg for Ildsvaade”.²⁴ I forhold til sidstnævnte skrev Kierulff, at:

*Skjøndt i Kjøbenhavn existerer et eget Brandcorps er dog deels Politidirecteuren Medlem af den Commission, der afgør alle Brandvæsnet vedkommende Sager og fører der nærmere Tilsyn med de dertil henhørende Requisiter samt paaseer Efterlevelsen af derangaande gjældende Anordninger (...).*²⁵

København havde siden 1600-tallet haft et brandkorps og en tilhørende brandkommission, men som i så mange andre dele af forvaltningen var der problemer med at holde opsyn med, at de indførte tiltag blev overholdt. Derfor påhvilede en del af arbejdet politiet. For eksempel skulle betjentene holde opsyn med, at ”Enhver Bager skal have 2de Kobber-Tønder med laag, til deri at svale deres Kul, under Straf af 4 Rdlr for hver saadan Tønde”.²⁶ Citatet stammer fra den store brandforordning af 19. juni 1799, hvorved alt fra brandsikringen af byggeri til beredskabet i forbindelse med ildebrand blev indskærpet. Et andet interessant punkt var, at loven foreskrev en bødestraf ved overtrædelse. Det kan derfor have været muligt for betjentene at udskrive bøder på stedet til de bagere, der ikke overholdt forordningen.

Bekvemmelighedspolitiet

Denne opgave adskilte sig kun i nuancer fra Velfærdspolitiet. Bekvemmelighedspolitiets grundlæggende opgave var, som Kierulff skrev, at:

(...) paasee at Gader og offentlige Pladser samt Veje ikke spærres, ligeledes at Passagen for Fodgjængere paa Fortouget ikke hindres Ved Udbygning af Trapper og Skure eller Udstilling af Vare, Henlæggelse af løse Ting. ²⁷

Bekvemmelighedsopgaven handlede grundlæggende om at sørge for, at der var fri passage i de smalle gader. En ting, betjentene skulle være særligt opmærksomme på, var butiksskiltes placering på fortovet. Således stod der eksempelvis i en politiplakat af 22. september 1815, at:

*Ingen er berettiget til paa nogen Maader at gjøre nogen Brug af Fortouget, end den, der er uadskillelig fra Gadernes Passage (...).*²⁸

Udover at holde øje med skilte og andet der kunne spærre gaderne, skulle politiet ved opgaven også holde øje med, at færdslen i de smalle københavnske gader foregik, som den skulle. I Københavns Stadsarkiv eksisterer en kilde ved navn ”Rapporter fra opsigtsbetjente på Vester-, Øster- og Nørrebro”.²⁹ I kilden findes en lang række rapporter om alt fra færdselsuheld til bønder, der kørte uden for rækken ved toldportene.

De to opgaver, Velfærdspolitiet og Bekvemmelighedspolitiet, blev efter politireformen af 1863 samlet i 1. inspektorat.

Overordnet om de fire ordensopgaver kan det siges, at det handlede om opsyn. Fra sædeligheden til bekvemmeligheden var det politiets ansvar at observere, at alt gik til efter forskrifterne, og indrapportere, hvis det ikke gjorde. Politiet var, på sin vis, enevældens opsynsmænd. Det er også værd at lægge mærke til, at opgaverne har krævet meget observante betjente.

Orden i København: Betjentenes indrapportering

Da meget af politiets arbejde gik ud på at indsamle informationer til brug for forskellige dele af den øvrige forvaltning, foregik det meste af arbejdet på skrift. For at betjentenes observationer kunne blive til brugbar information for de pågældende embedsmænd, var informationsindsamlingen til en vis grad systematiseret.

Selvom alle dele af politiet, i forskellige grader, var underlagt systemet, kommer det klartest til syne hos opsigtsbetjentene. Disse betjente havde primært til opgave at holde øje med de københavnske gader og deres stand. Opsigtsbetjentenes indskrænkede opgave betød, at deres observationer kunne sættes i skema. På stadsarkivet i København findes et eksemplar af deres instrukser, og heri findes også de omtalte skemaer.³⁰ Instrukserne gav opsigtsbetjentene pligt ” (...) til Politikammeret at indkomme med skriftlige Rapporter (...)”.³¹ Dette var dog ikke nok. Rapporterne skulle også underskrives af en anden opsigtsbetjent eller en af de politibetjente, der var udstationeret i samme kvarter. Som der videre står, skulle opsigtsbetjentene:

*(...) indkomme med deres skriftlige Rapport, der bør være underskrevet og attesteret af dem begge i de Qvarterer, hvor 2de Betiente ere ansatte, men i Qvarterer, hvor alene een Betient er ansat, tillige af de Politibetiente, som have Tilsyn sammesteds.*³²

Citatet viser, at der under den sene enevælde var kontrol med de lavere rangerende betjente og de informationer, de indgav til politikammeret.

Politibetjentene skulle ikke som opsigtsbetjentene indskrive deres observationer i skemaer. Årsagen til dette kan have været, at deres opgaver ikke på samme måde var standardiserede, og at de informationer, de skulle indhente, ikke var af en karakter, der gjorde det muligt at nedfælde dem i et skema.

Ligesom politibetjentenes rapporter ikke kunne sættes i skema, var de heller ikke underlagt samme kontrol som opsigtsbetjentene. Dog skulle de dagligt indlevere rapporter til politiadjudanten. Som bindeleddet mellem betjentene på gaden og politikammeret var det politiadjutantens opgave:

*efter endt Forretning (at) modtage de optagne Rapporter, og forelægge Politidirecteuren dem til nærmere Resolution (...).*³³

Politiadjudanten kan beskrives som datidens mellemlider. Selvom han ikke selv havde beføjelse til at træffe afgørelser i de forskellige sager, var hans position central i den spæde systematisering af informationsindsamlingen. Han var politidirektørens øjne på gaden og sørgede for, at dagens information kom videre i systemet og blev fremlagt for politidirektøren.

Efter politidirektøren havde truffet en beslutning på baggrund af rapporterne, skulle disse arkiveres. Arkiveringsopgaven blev varetaget en fastansat fyrbøder. I 1839 skrev Kierulff, at:

*Fyrbøderen har tillige Opsynet med alle Skrivmaterialier, og har i Bevaring alle fundne og andre til Politiet indleverede Sager.*³⁴

Som citatet viser, havde politikammeret systematiseret sin arkivering ved at ansætte en arkivar. Frugten af fyrbødernes arbejde ses den dag i dag, hvor et hurtigt kig i såvel politiets egne arkiver som i de forskellige kommissioners,³⁵ viser den mængde af velordnet information, der løb igennem politikammeret.

Opsynet med københavnernes: registrering og protokolføring

Udover at holde opsyn med hverdagen i København havde politiet også til opgave at holde øje med indbyggernes personlige forhold. Som tillæg til den generelle registrering af københavnernes boligforhold og deres lejere³⁶ havde politiet også protokoller over en række personer ”med hvem det er Politiet nødvendigt at have et nøiere Tilsyn”.³⁷ Disse grupper af personer var:

1. *Saadanne, der staar under specielt Polititilsyn, og*
2. *Saadanne, der uden at være dette undergivne, dog ere Gjenstand for en nøiere Opmærksomhed end almindeligt, hvortil henføres*
 - a) *Dem, der egentligt høre til Forbrydernes eller i det mindste de Mistænkeliges Classe, men endnu ei ere tagne under specielt Tilsyn*
 - b) *Offentlige Fruentimmer*
 - c) *Saadanne, hvis Erhverv er tvivlsomt eller misligt*
 - d) *Ledige Tjenestefolk*
 - e) *Vanartede Børn*³⁸

Som det fremgår af Kierulffs gennemgang, var politiets protokolføring og registrering en stor opgave. Det samme gjaldt arbejdet med at holde protokollerne opdaterede. Meget af arbejdet blev foretaget centralt på politikammeret, men blandt andet opsynet med de offentlige fruentimmere og de ledige tjenestefolk blev varetaget på politikontorerne.³⁹ I politiets arkiver findes mange af de protokoller, som Kierulff her omtaler. Der findes blandt andet ”register over mistænkelige personer”, ”register over løsladte personer” og en lang række andre protokoller.⁴⁰

Enevældens opsynsmænd

Skal man overordnet karakterisere politiets ordensopgaver, så kan det som sagt bedst gøres ved ordet *opsyn*. Fra forordningen i 1701 og frem var politiets centrale opgave at sørge for, at den øvrige enevældige forvaltnings tiltag blev overholdt. Størstedelen af betjentenes dag gik med at holde opsyn med, at trafikken kørte, som den skulle, med dyrehold i de københavnske baggårde, og at brandforordningerne blev fulgt. Opdagede de noget, som stred imod gældende lov, skulle de notere det.

For at disse informationer kunne gøres brugbare og kunne nå de relevante myndigheder, var der skabt et system baseret på skriftlighed. Alle dele af det sene enevældes politi var underlagt dette. De lokale opsigtsbetjente udfyldte deres observationer i officielle skemaer, politibetjentene indleverede dagens rapporter, og ledelsen bearbejdede og videregav disse informationer til de relevante myndigheder. Alt dette foregik skriftligt.

Skriftligheden var ikke kun udbredt, men også struktureret. Fra en betjents observation til beslutning om videre sagsbehandling, løb informationerne igennem flere personer. Politibetjentene skulle verificere og underskrive opsigtsbetjentenes skemaer. Politibetjentenes egne rapporter skulle ganske vist ikke underskrives, men blev indsamlet af politiadjudanten. Det var dennes opgave at samle alle dagens rapporter og fremlægge dem for politidirektøren. Da en beslutning var taget vedrørende de fremlagte rapporter, skulle de arkiveres på politikammerets eget arkiv. På denne vis var ikke blot skriftligheden, men også struktureringen af skriftligheden, på plads i politiet før 1863.

Derfor var Max Webers karakterisering af skriftligheden i bureaukratiet ikke blot til stede, men udgjorde et grundelement i den sene enevældes politi.

Københavns politis organisation under den sene enevælde: hierarki og geografi

Københavns politis organisation før den store reform af 1863 er sjældent belyst, og aldrig i sin helhed. I det følgende afsnit vil politiets organisation blive undersøgt ud fra den lovgivning, som dannede de juridiske rammer for politiorganisationen. Herefter vil en række af de problemer, der var i politiet, blive undersøgt ud fra den kritik, som juristen George Th. Hindenburg formulerede i 1860.

Politidirektøren

Centralt i politiets organisation stod politidirektøren (før 1814 politimesteren). Stillingen var ikke blot væsentlig i den forstand, at han udstak dagens ordrer, var samlingspunktet for al information i politiet og stod personligt til ansvar for, at politiet udførte sine pligter.⁴¹ Politidirektøren var ligeledes en central figur på den måde, at han var bindeleddet mellem politiet og den øvrige forvaltning.

I løbet af 1700-tallet havde stillingen ændret karakter. Fra at være ene opsynsmand med en direkte tilsynspligt, blev han i løbet af århundredet leder for et større forvaltningsvæsen. Det bedste eksempel på dette, var politidirektørens ansvar for renligheden på gaderne. I 1701-forordningen blev opgaven defineret som følger:

*Politimester skal tilsee, at enhvers Fortog med Broelægning vel vedligeholdes(...).*⁴²

Som ordlyden viser, måtte politidirektøren i de tidlige dage selv ud og holde opsyn, eller sende én af sine betjente. I slutningen af 1700-tallet forandrede renovationsopgaven sig, og i renovationsforordningen af 1777 står der om politidirektørens position i renovationsvæsnet, at:

*Politiemesteren, som den høieste Opsigt over Renovations-Værket og det endelige Ansvar for sammes rigtige Execution paaligger (...).*⁴³

Politidirektørens position som øverste leder for renovationsvæsnet stammede tilbage fra 1683,⁴⁴ men som meget af den tidlige politilovgivning var den spredt over mange forskellige dele af loven. I slutningen af 1700-tallet begyndte man at samle lovgivning, der før havde været spredt ud i forskellige ordrer, skrivelser, breve, plakater o.l. i hele love.

Dette viser, hvordan politidirektøren var blevet den øverst ansvarlige for hele ”Renovations-Værket” og ikke længere var pålagt at skulle ”tilsee” gaderne. Citaterne tyder også på, at det ikke blot var den øvre del af forvaltninger, der var blevet bureaukratiseret i løbet af 1700-tallet,⁴⁵ men også de mere borgernære dele af forvaltningen, som f.eks. renovationsvæsnet.

I 1809 ændrede stillingen sig markant. Med en plakat om politimesterembedet i København den 9. april 1809 blev politidirektøren gjort til den øverst ansvarlige for ordenen og sikkerheden i København. På plakaten stod der:

*Politiemesteren i Khavn skal, som Øvrighedsmand, vaage for, at Ærbarhed og gode Sæder agtes, at Orden og Roelighed haandhæves, og at de Love, der have Stadens Tarv og Indvaanernes Sikkerhed og Bequemmelighed til Gienstand, nøie efterleves; i hvilke henseende han har at treffe alle de Foranstaltninger, som ere betroede Politiets udførende Myndighed.*⁴⁶

Dette betød, at politidirektøren efterfølgende var den øverste embedsmand på en lang række forskellige områder i København. Ud over dette ansvar fik han også myndighed til at træffe de foranstaltninger, han fandt nødvendige.

Igennem 1700-tallet var politiets ansvarsområde blevet udvidet, og i særdeleshed politidirektørens, dog uden at give ham sæde i de kommissioner, der havde beslutningsmyndigheden. Dette forandrede sig i 1814, da det blev besluttet, at politidirektøren skulle sidde med i de kommissioner, der havde direkte berøring med politiets arbejde. Derfor skrev Det Danske Kancelli (der var datidens

justitsministerium), at:” (...) *Kancelliet bifalder, at De indtræder i følgende Kommissioner, hvis Forretninger maae ansees som uadskillelige fra Politiet (...)*”.⁴⁷

Herved fik politidirektøren sæde i en lang række forskellige kommissioner. Kierulff skrev om disse positioner, at han:

(...) som Følge heraf tillige (blev) Medlem af forskjellige særskilte Kommissioner, som have Omsorg for enkelte med Politiet i Berøring staaende Communalanliggender, f.Ex Bestyrelsen af Stadens civile Straffeanstalt, Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, Brandvæsnet, Havnevæsnet, Vandvæsnet o.desl. ⁴⁸

Selvom Politidirektøren havde haft sæde ved mange af de københavnske kommissioner før skrivelsen, var det først med denne, at politidirektørens sæde i kommissioner, der havde med politiets forretninger at gøre, blev sikret for fremtiden.

Med denne beslutning virkeliggjordes endelig det, der længe havde ligget i kortene, nemlig at politiet skulle fungere som et bindeled mellem forvaltningen og borgerne. Politidirektøren blev leder af forvaltningens opsyn på gaden, og i kraft af sine poster i kommissionerne kunne han levere de nødvendige informationer direkte. Dermed var der skabt grundlag for en effektiv beslutningsstruktur, hvor observation blev til information, der videre blev til beslutning.

Under den sene enevælde havde politidirektøren som embedsmand en betydelig magt, men magten kom af det ansvar, det enevældige styre havde pålagt ham. Politidirektøren var ikke bare leder af politiet, men fungerede som bindeledet mellem politiet og den øvrige forvaltning.

Det ordinære politi

Selvom der, som det skal ses i det følgende, var mange grene i det københavnske politi, var der én central stamorganisation; det ordinære politi. Denne del af politiet bestod af politidirektøren, vicepolitidirektøren, politiadjudanten, politiassistenterne og politibetjentene. Personalet voksede igennem den første halvdel af 1800-tallet, men korpset var konsekvent underbemandet i forhold til sine opgaver. I 1839 var der i alt 42 personer ansat ved det ordinære politi, hvoraf kun 36 var politibetjente.⁴⁹ Før 1851 kunne de københavnske borgere adskille denne del af politiet fra det øvrige, da det kun var det ordinære politi, der var uniformeret. Efter 1851 blev det ved et kongeligt dekret bestemt, at alle politiets ansatte skulle iføres samme anonyme mørkeblå uniform (undtagen de ledende politifolk), hvilket muligvis skabte forestillingen om et større korps, men også betød, at københavnernes ikke længere kunne se forskel på de politiansatte.

Det ordinære politi var, som Kierulff beskrev det i 1839, den del af politiet der ”i *Regelen udfører alle executive Politiforretninger*”.⁵⁰ Det ordinære politi var den del af politiet, som mindede mest om det politi, der nu om stunder holder øje med de københavnske gader. I denne del af politiet havde der udviklet sig et stramt bureaukratisk hierarki, med ledere, mellemledere og ansatte. Før 1863 var det

ordinære politi ikke inddelt efter inspektorater eller på nogle måder specialiseret. Om fænomenet skrev Kierulff:

Da det af det Fremsatte allerede formeentligen vil være indlysende, at Københavns Polities Styrke ingenlunde er meget stor, men endog i Forhold til Stadens Størrelse og Indvaanernes Antal temmelig indskrænket, vil det let indsees, at det hverken vilde være muligt eller hensigtssvarende at adsplitte denne ved at bestemme nogen enkelt Classe af Gjenstande for en vis Classe af Embedsmændenes fornemmeste eller udelukkende Opmærksomhed eller Virksomhed.⁵¹

Her argumenterer han for, at det ikke ville være hensigtsmæssigt at specialisere enkelte dele af politiet.

I spidsen for politiet stod som sagt politidirektøren, men under ham havde der i løbet af 1700-tallet udviklet sig et simpelt bureaukratisk hierarki. Umiddelbart under politidirektøren var vicepolitidirektøren. Dennes vigtigste opgave var at hjælpe politidirektøren med dennes arbejde. Bindeleddet mellem politibetjentene og politidirektøren var politiadjudanten. Dennes opgave var at indhente dagens ordrer og dele dem ud mellem politibetjentene og holde øje med, at disse befandt sig i deres kvarterer og udførte deres opgaver.⁵² Nederst i det ordinære politi befandt politibetjentene sig. Det var disse betjente, der reelt udførte politiets arbejde.⁵³ De holdt øje med, at de prostituerede ikke unødigt forstyrrede den almene sædelighed, de tog pjækkende børn i ørerne og førte dem tilbage til skolen, og de modtog henvendelser fra borgere.⁵⁴ Politibetjentenes hverdag var mildt sagt alsidig.

Det ordinære politi blev allerede under enevælden opfattet som det "rigtige" politi. I 1828 fremlagde Kierulff et forslag, som skulle samle politiet til én samlet helhed. Efter forslaget skulle man nedlægge alle de dele af politiet, der ikke var en del af det ordinære politi, og i stedet oprette flere politibetjentstillinger. Forslaget blev dog afvist.⁵⁵

Nattevægterne: ordenens og sikkerhedens opretholdere i mørket

Som den eneste anden del af politiet var nattevægterne uniformerede og havde været det siden 1686 (på taget af Københavns Rådhus står seks statuer, der viser vægternes uniformering fra tre forskellige perioder). I 1839 var der 152 nattevægtere, og de udgjorde dermed størstedelen af politiet. Grundlæggende havde de politiets arbejde efter mørkets frembrud,⁵⁶ men havde dog i særdeleshed til opgave at holde øje med de omkring 2000 tranlamper, der oplyste byen om natten, og holde øje med ildebrand.⁵⁷ Vægternes arbejdstider vekslede meget henover året. Om sommeren arbejdede de ca. 15 timer per vagt.⁵⁸

Vægterstatuer på taget af Københavns Rådhus (Foto Københavns Kommune).

De andre betjente og deres underordnede

Ud over det ordinære politi var der under den sene enevælde tilknyttet forskelligartet personale til politiet om dagen. Der var tårnvægterne, der var opsigtsbetjentene, patruljebetjentene og en lang række underordnede, som f.eks. vejimestrene. Disse dele af politiet stod i både løn, rang og myndighed langt under det ordinære politi.⁵⁹ De havde faste opgaver og var de eneste specialiserede dele af politiet. I det følgende vil jeg først og fremmest se på opsigtsbetjentene, da disse var bedst definerede i loven.

Opsigtsbetjentene hed i 1700-tallet renovationsbetjente og var direkte underlagt vej- og brolægningskommissionen.⁶⁰ Da alle renovationsager i 1796 blev underlagt politiretten, skulle opsigtsbetjentene for eftertiden indrapportere til politikammeret.⁶¹ I 1800 overtog politidirektøren retten til at instruere opsigtsbetjentene, og disse blev officielt en del af politiet.⁶² Deres primære opgave var at holde øje med, at gaderne var i ordentlig stand, at fejningen blev udført efter forskrifterne, og at skiltene ikke stod i vejen på fortovene. Deres ansvar i forhold til de andre politiopgaver var, at de skulle ” *være pligtige at assistere Politiet i ethvert Tilfælde (...)* ”.⁶³

Disse opsigtsbetjente var dog ikke alene om at holde opsyn. Til deres rådighed havde de en række underordnede vejimestre.⁶⁴ Om disse vides meget lidt: De hjalp opsigtsbetjentene og var en del af renovationsværket.

Indtil 1851 var kun det ordinære politi uniformeret. Billedet viser en politibetjent i det ordinære politi mellem to nattevægttere og en arrestbetjent (Johannes Senn, Københavns Bymuseum).

Efter kongelige resolution i 1851 skulle alle politiets ansatte uniformeres. Uniformerne var mørkeblå med to rækker af guldknapper. Her to politibetjente under Nytaarsrevolten 1859/60 (*Politiet og Nytaarsrevolten 1860: 8 Skitser optagne efter Rapporter og Øievidners Beretninger*, Hoffensbergs Forlag).

Den københavnske geografi og betjentenes placering

Selvom man skal passe på universelle sandheder, eksisterer der dog én om politiet: Dets primære opgave er at holde orden og sikkerhed på et afgrænset territorie.⁶⁵ I det følgende afsnit vil jeg derfor se på, hvordan det københavnske politi var organiseret i byens geografi.

Centralt i politiets geografi var politikammeret. Politidirektør Kierulff beskrev dette således:

Controlpunktet for alle Politiforretningerne er paa det saakaldte Politikammer paa Raadhuset (dvs. den nuværende byret på Nytorv) (...), og der er Hovedcontoret, hvor Forretningerne concentreres og udføres under Politidirecteurens egen Direction

66

Politikammeret var politiets hovedkvarter. Det var herfra, at politidirektøren udstak dagens ordrer og hertil, at al relevant information blev sendt ind. Det var også her, at størstedelen af politiets ansatte startede og sluttede deres dag. Politikammeret var, som Kierulff beskrev det, kontrolpunktet for al politiarbejde. Ud over politikammeret lå der rundt omkring i København en række mindre kontorer.

De mindre kontorer afspejlede, at København var inddelt i tre politidistrikter: et uden for voldene og to inden for voldene.⁶⁷ Politikontorerne var bestyret af en politiassistent, der hver havde fem politibetjente til sin rådighed.⁶⁸ Kontorerne havde faste kvarterer, men ingen faste adresser og havde til huse i politiassistenternes private bolig. Derfor kan man i deres instrukser læse at: ”*Over Indgangen til enhver Assistents Bolig anbringes et Skildt med Paaskrift: ’Politiassistent’*”.⁶⁹ Det var frit for den enkelte assistent at flytte, dog kun inden for hans tildelte kvarter.⁷⁰ Man skal derfor forestille sig, at politikontorerne rykkede rundt i kvartererne, hvorfor de ikke nødvendigvis var lette at finde for københavnernes.

Politiassistentens opgave var basalt set: ”*I Almindelighed (...) i det ham anviste Distrikt, uden videre dertil given speciel Ordre, at gaae Politidirekteuren tilhaande i alt, hvad der vedkommer Udøvelsen af hans Embede som Politidirekteur*”.⁷¹

Politiassistenterne varetog, på samme måde som politibetjentene, alle politiets opgaver. Dog havde de også en række faste opgaver i kvartererne. Opgaverne var bl.a. at registrere flytninger, indhente de skemaer over lejere, som husværten skulle udfylde for ” (...) *Enhver, der opholder sig i Hans Huus eller Gaard*”, og personer, der udlejede værelser i deres boliger.⁷² Yderligere havde politiassistenterne ansvar for at registrere ledige tjenestefolk.⁷³ Politikontorerne virkede som mindre udgaver af politikammeret; borgerne kunne her anmelde forbrydelser, og kontorerne havde dertil lokaler, som kunne huse anholdte.⁷⁴

På denne måde var politikammeret blevet decentraliseret, og en række opgaver blevet gjort lokale. Herved var fundamentet for et effektivt opsyn med de københavnske gader grundlagt.

Det var dog ikke kun politiets kontorer, der var inddelt efter kvarterer. Også betjentene havde faste områder, hvor de dagligt skulle patruljere:

*Opsigtsbetjentene skulle paasee Orden og Reenlighed paa Gaderne i deres Districter, saaledes er ligeledes et eget District tildeelt hver af de virkelige Politibetjente, for at de fortriinsviis skulle gjøre sig bekjendte med de derværende Localiteter og de dér boende Indvaanere, in specie Huusværterne, for at de saaledes lettere kunne (...) tilvejebringe de særdeles Oplysninger, som i hvert givet Tilfælde maatte gjøres fornøden.*⁷⁵

Det at tildele betjentene kvarterer for at gøre det lettere for dem at have et lokalkendskab, eksisterede tilbage fra 1701.⁷⁶ Selvom der endnu ikke var indført faste patruljeruter (et tiltag, der først blev indført efter reformen af 1863), var der allerede før 1863 skabt et polititerritorie i København. Ved at decentralisere politikammeret ud i de københavnske kvarterer og give betjentene patruljedistrikter blev politiet gjort lokalt i den voksende by.

En hverdag efter bogen – på papiret

Selv om det først var efter den store reform af 1863, at der kom en reel skoling af politiets betjente,⁷⁷ var arbejdet som politibetjent ikke uden rammer, og alle dele af politiets arbejde var formet efter en række meget detaljerede instrukser.

I 1800 kom de første instruktionsbøger til politiets ansatte. Der eksisterede instruktionsbøger for politiassistenter (efter 1816), politibetjente, opsigtsbetjente, patruljebetjente og de forskellige vægterkorps i København. Alle blev instrueret i at gøre sig bekendt med de dele af loven, som var relevante for deres arbejde. Til politibetjentene stod eksempelvis:

*7§) De skal gjøre sig bekiendt med alle Politiets Gjenstande, i Særdeleshed med hvad i Fr. 22. Oct. 1701 og andre Kgl. Anordninger er befalet (...)*⁷⁸

Opsigtsbetjentene fik følgende besked:

*I øvrigt skal Betienterne rette sig efter fr. 7 Maj 1777 og den dem deraf meddeelte Extract, samt de Befalinger, som dem fra Politikammeret blive tillagte; ligesom de og skal være pligtige at assistere Politiet i ethvert Tilfælde (...)*⁷⁹

De to eksempler viser, hvordan der i instrukserne var foretaget en afgræsning af den enkelte betjents arbejdsområde. Det var dog ikke kun betjentenes arbejdsopgaver, der var nedfældet i instrukser. Det samme gjaldt deres beføjelser. I politibetjentenes instrukser kan man således læse, at:

*Naar Omstændighederne gjøre det nødvendigt, maae de Anholde den eller de Skyldige; men med Arrest maae de ingen belægge, uden efter Ordre fra Politikammeret.*⁸⁰

Instrukserne gav dermed politibetjentene myndighed til at anholde, men ikke til at arrestere. Under enevælden var en anholdelse en politihandling, mens en arrest var en domshandling.

I Danmark blev forskellen første gang indskrevet i forordningen om Inkvisitionskommissionen i 1771. Her stod:

*Commissionen (kan) forlange saadan Person [en der var mistænkt for at være medskyldig i en forbrydelse og/eller ville flygte forud for et forhør] ved Kongens Foged, Politiet eller militair Vagt anholdt: hvorefter, naar han er examineret, Commissionen paa foranførte Maade [ved afstemning] haver at paaskjønne, om han i Stokhuset bør arresteres eller ej.*⁸¹

Efter det var blevet besluttet, at der var en forskel mellem anholdelse og arrest, var det nødvendigt at definere de praktiske forhold. I en kancelliskrivelse fra 1777 blev det derfor fastlagt, at en anholdelse kun kunne vare i 8 dage.⁸² I 1796 blev anholdelsens varighed nedsat til 24 timer:

*Naar nogen, paa Grund af begaaet Misgierning eller Forbrydelse, er bleven paagreben og fængslet, da skal den vedkommende Rettens-Betient, inden for 24 timers Forløb, holde Forhør over den Anklagede eller angivne Skyldige.*⁸³

Selvom forordningen begrænsede en anholdelse til 24 timer, kunne politidirektøren (efter 1809)⁸⁴ eller en dommer dog forlænge anholdelsen, hvis der var særlig grund hertil.⁸⁵

Ud over arbejdsopgaver og beføjelser var det også igennem instrukserne, at betjentenes udøvelse og virke blev begrænset. Arbejdet som politibetjent var dårligt lønnet. En politibetjent tjente som basisløn 200 rdb årligt, dog kunne han ved dygtighed tjene op til 300 rdb.⁸⁶ På grund af de dårlige lønninger blev betjentenes mulighed for at tjene ekstra begrænset i instrukserne. Her stod, der at:

*De maae ikke, førend, under, eller efter nogen Slags Forretning, fordre Belønning, eiheller med nogen gjøre Aftingning.*⁸⁷

At betjentene ikke måtte gøre aftingning betød, at de ikke måtte forhandle med mistænkte om at betale en mindre bøde end fastsat. I teorien var den enkelte betjents erhverv derfor begrænset til kun at have med politiets forretninger at gøre. Dog skal det nævnes, at der i løbet af 1800-tallet er mange eksempler på klager over, at betjentene modtog bestikkelse.

Ligesom der var sat grænser for betjentenes mulighed for at modtage penge, var også deres adgang til at bruge fysisk magt reguleret. I politiforordningen fra 1793 (som blev videreført i instrukserne fra 1800) står der, at betjentene:

i ethvert Tilfælde (har) at handle med Overlæg og Sindighed og ei uden Nødvendighed at anvende Magt eller voldsomme Tvangsmidler.⁸⁸

Instrukserne var det reglement, som politiets ansatte skulle rette sig efter, og de var forpligtede til at lære disse at kende.

Den menneskelige faktor og manglen på kontrol

Selvom det sene enevældes politi således på papiret var underlagt et hierarkisk system samt en række skriftlige restriktioner, forekom der i løbet af 1800-tallet en lang række klager over betjentene. Særligt var deres brug af stok som fysisk magtmiddel under skarp kritik. Dog skal vi frem til 1860, før vi finder en mere strukturel kritik af politiet. I efterspillet til den store nytårsrevolte natten mellem 1859 og 1860 udgav juristen George Th. Hindenburg bogen *Politivilkaarligheden og Midlerne imod den* på *Dagbladets* forlag. Hindenburg angreb særligt dét, at politiet havde vidtgående beføjelser, men at der ikke eksisterede en tilsvarende kontrol. Han skrev bl.a.:

Den store Grundsætning i enhver fornuftig Fordeling af Magten, at en stor Myndighed maa være forbunden med en tilsvarende Kontrol og med det nødvendige Ansvar, er aldeles tilsidesat i det nu ved Kjøbenhavns Politi herskende System.⁸⁹

Hindenburgs kritik pegede på en grundlæggende mangel på både intern og ekstern kontrol. Ser man på politiet som organisation, underbygges hans argumentation.

I det sene enevældes politi fandtes kun to personer, som havde ansvaret for den interne kontrol med betjentene: Politidirektøren og politiadjudanten. Politiadjudanten var den eneste person i det sene enevældes politi, som havde til opgave at sørge for, at betjentene befandt sig i deres kvarterer, at de løste deres opgaver korrekt og opførte sig efter reglementerne.⁹⁰ Det skal i den forbindelse nævnes, at der boede 119.292 mennesker bag de københavnske volde i 1832, hvorfor det har været svært at holde styr på betjentene i menneskemængden, på trods af deres røde og gule uniformer. Politiadjudantens kontrolopgaver må siges at have været grænsende til det umulige. Den anden kontrolinstans, politidirektøren, var også et problem. I sin kritik af politiet fra 1860 skrev Hindenburg om politidirektørens vilje til at irettesætte sine betjente, at: ” (...) *Politichefen nemlig af Princip ikke vil benytte de Midler, han har til sin Raadighed for at straffe (...)*”⁹¹ Problemstillingen, som Hindenburg her kommer ind på, er, at politidirektøren har haft et ganske indgroet loyalitetsprincip over for sine betjente. Særligt politidirektør Bræstrup er kendt i eftertiden for at have haft et særdeles godt forhold til sine betjente.⁹²

Selvom den interne kontrol eksisterede på papiret og i lovgivningen, var den med andre ord mangelfuld. Særligt de personlige forhold mellem betjentene og ledelsen medførte, at disciplineringen af betjentene ofte ikke fandt sted. Ligesom

den interne kontrol eksisterede den eksterne kontrol også mest på papiret. I 1701-forordningen stod der, at:

Vorder nogen af Politimesteren, hans Betiente eller Fiscalen forurettet enten med ubillige Bøder, Arrest eller i andre Maader, da klage det for Politieretten, hvor den Anklagede tilsiges at møde i egen Person eller ved nogen paa hans Vegne, og da dømmes af de Tilforordnede, enten han møder eller ikke, efter Loven eller Politie-Frr.⁹³

Forordningen af 1701 sikrede principielt borgerne retten til at klage over uberettigede bøder, anholdelse og lignende. På trods af denne paragraf er der ikke noget, der tyder på, at borgerne har gjort brug af muligheden. Ifølge Hindenburg var der kun én sag mod politibetjente i perioden 1833-1860. Hindenburg skrev:

Dette skulle vi oplyse ved at meddele Dommen i den eneste offentlige Sag, der, saa vidt os bekjendt, i de sidste 27 Aar er anlagt imod en Politibetjent for Misbrug af Embedsmyndighed – Private Sager i lignende Anledning have vi ikke kunnet finde Spor til, og det endskjøndt naturligviis flere Tusinde Personer i det angivne Tidsrum have lidt Overlast af Politiet uden Grund.⁹⁴

Selvom der i perioden ikke var mange sager direkte mod politiet, forekom sager, der indirekte omhandlede politiets embedsførelse. Sagerne drejede sig typisk om en uberettiget anholdelse.

En sådan sag eksisterer fra 1843. Væveren Madam Timrodt og hendes datter blev anholdt og ført til kælderen under politidirektørens bolig, anklaget for tyveri af bomuld fra tøjfabrikant Clausens lager. Under afhøringen beviste Madam Timrodt sin uskyld og blev løsladt. Ifølge Madam Timrodt var anholdelsen unødvendig, da hun kunne have bevist sin uskyld på Clausens bopæl og derved have undgået den ydmygende anholdelse. I stedet for at anklage politiet for den unødvendige anholdelse, krævede hun, at Clausen betalte erstatning for hendes ”*Tab og Creditspild*”.⁹⁵

Til sit forsvar fremlagde Clausens sagfører en sag fra 1839. I sagen frikendtes anmelderen af en forbrydelse for ansvar for politiets eventuelle uberettigede handlinger. Sagen drejede sig om en hårdhændet behandling af Anne Dorthea Kirstine Torp. Hun anklagede faderen til hendes to børn, der var født uden for ægteskab, for at have opildnet politiet til en række uberettigede anholdelser. I et enkelt tilfælde blev hun tilbageholdt i fem dage og var under opholdet blevet berøvet 145 rdb.⁹⁶ Kendelsen lød:

En Part, der sagsøgte til Erstatning paa Grund af Forskjellige ved ham foranledigede af Politiet foretagne Arrestationer, hvilke grundede paa Politidirecteurens Resolution, ikke antoges kunde være Gjenstand for Rettens Bedømmelse, frifunden, da han ikke skjønnedes i sin Anmeldelse til Politiet at have fremført noget faktisk Urigtigt.⁹⁷

Kendelsen betød, at anmelderen ikke kunne stilles til ansvar, så længe denne ikke havde givet forkerte oplysninger, eller på anden måde var den direkte årsag til den uberettigede anholdelse. I sagen om Madam Timrodt brugte Clausens advokat denne sag til at argumentere for:

(...) at der intet Ansvar kan paahvile hans Mandat for en efter Politidirecteurens Ordre iværksat Anholdelse og Madam Clausen (sic. Timrodt) maa søge sin erstatning hos Politiet, hvis dette har handlet uden Conduit ved efter Clausens Anmeldelse at anholde hende (...)⁹⁸

For at sagen kunne oplyses, indkaldte Clausens sagfører de to betjente, Humble og Knudsen, som havde stået for anholdelsen og afhøringen. Politidirektøren meddelte dog sagføreren, at dette ikke kunne lade sig gøre, da politibetjentene ikke måtte vidne i private retssager. Sagen om, hvorvidt politidirektøren havde hjemmel til at nægte retten adgang til at afhøre betjentene, kom ligeledes for retten. I kendelsen, der blev givet ved tredje vidnekammer, stod:

Det afhænger ikke af Politidirectuerens Tilladelse, om Politibetjente skulle være pligtige til at møde som Vidner i andre Borgeres private Retssager og Politibetjente ere ikke ubetinget fritagne for at afgive Vidnesbyrd for den ordinaire Ret om hvad de skulle have erfaret i Anledning af en af dem foretagne Politiforretninger.⁹⁹

Kendelsen betød, at de to betjente kunne afgive vidneforklaringer; men hvad der videre skete i sagen vides ikke. Det lader ikke til, at politidirektøren appellerede sagen, ligesom betjentene ikke lod til at være mødt op til forhør af egen fri vilje.

I en anden sag stod politibetjent Hansen anklaget for overdreven magtanvendelse. Sagen handlede i korte træk om, at politibetjent Hansen den 3. august 1845 havde givet sadelmager F. Cholvigs søn et ”rap” med stokken. Situationen opstod, da politibetjenten troede, at drengen var hoppet over stakittet til sadelmagerens have, og derfor var kommet derind på ulovlig vis. I en fodnote til sagen skrev ”Juridisk Ugeskrift” om det pågældende rap, at:

Vi kunne dog ikke hvad det ovenmeldte ”Rap” angaaer tilbageholde den Bemærkning, at Drengens Fader – efter hvad han for Retten har documenteret – for sin Søns Pleie til Læge og Apotheker har maattet betale 8 Rdb.¹⁰⁰

Denne noget voldsomme læge-og apotekerregning (regningen svarede til 11 dagslønninger for en betjent) peger på, at der ikke var tale om et rap, men en gedigen gang klø. Ikke desto mindre blev sadelmagerens klage afvist, og politibetjent Hansen blev frikendt. I kendelsen stod:

En Politibetjent, efter sin Stilling og de ham paa hvilende Pligter til Ordens Vedligeholdelse, antaget berettiget til med sin Stok at slaae en Dreng, der formodedes ad urigtig Vei at være kommen i en Hauge, hvor der afholdtes en offentlig Forlystelse.¹⁰¹

Kendelsen viser politibetjentenes vide rammer. På den blotte mistanke om, at drengen var kommet ind i haven på illegitim vis, havde betjenten ret til at udøve fysisk magt.

Til sidst var der en sag, hvor en betjent blev irettesat af en domstol. Det var en sidesag til en større indbrudssag, hvor Inger Nielsdatter blev dømt for at have stjålet træ fra et forladt hus. Sagen drejede sig om en lussing, som politibetjent T.E Lind skulle have givet hende under et forhør. I kendelsen kan man læse:

*Imod Politibetjent T.E Lind forbeholdes Justitiens Ret for hans imod Arrestantinden udviste forhold.*¹⁰²

Selvom Politibetjenten ikke blev dømt, fik han en irettesættelse af retten. Sagen der, så vidt det vides, var et enkeltstående tilfælde, viser, at politiet stod til ansvar for loven, men at det hørte til sjældenhederne, at de blev dømt.

Kontrollen i Københavns Politi før 1863 var til stede i loven og på papiret. Kontrollen led imidlertid, internt som eksternt, under en række grundlæggende mangler. I forhold til den interne kontrol står det klart, at der hverken var mandskab nok til opgaven, og at de, der var sat til at varetage den, havde en uvilje mod den. Med hensyn til den eksterne kontrol er det sværere at sætte fingeren på, hvorfor den ikke var mere udbredt. En forklaring kan være, at forestillingen om at stille politiet for retten kunne sidestilles med at stille den enevældige konge for retten.

Ser man overordnet på den sene enevældes politis organisation, var der grundlæggende et ganske veludviklet bureaukrati. Der var generelt i politiet en meget hierarkisk opbygning, hvor ordrer flød nedad, mens mellemlederen, politiadjudanten, sørgede for, at alle relevante informationer nåede politidirektøren i toppen. I dag er kontrollen en central del af den bureaukratiske organisation, mens der i den sene enevældes politi var konjunkturerne af en kontrol, som eksisterede i loven og reglementerne, men ikke konsekvent blev udført på gaden.

Konklusion: Et veludviklet bureaukrati uden ekstern kontrol

Bruger man Webers karakterisering af bureaukratiet på den lovgivning, som satte rammerne for den sene enevældes politi, var bureaukratiet på mange måder en realitet allerede under den sene enevælde, og i de fleste henseender også før.

1. Princippet om faste kompetenceområder for udøvelse af myndighed, fastlagt ved regler i form af love eller forvaltningsreglementer

Med forordningen af 1701 havde man indskrevet politiets kompetenceområder i den enevældige politilovgivning. Selvom udviklingen i løbet af 1700-tallet havde spredt disse over en lang række forskellige love, var der klare linjer for, hvad politiet skulle og måtte. Politiet havde gennem lovgivningen fastlagt kompetenceområder. Da der ikke var nogen adskillelse mellem den lovgivende og

udøvende magt under enevælden, og da politidirektøren havde fået sin myndighed gennem kongen, var de instrukser, som betjentene skulle rette sig efter principielt, som var de givet ved lov. Fra politidirektøren og ned til betjentene på gaden var det disse instrukser, der formede hverdagen. Instrukserne informerede alle dele af politiet om, hvad de skulle være særligt opmærksomme på, hvilke dele af lovgivningen de skulle kende, hvordan de måtte og skulle handle i forskellige situationer, og hvem de skulle rapportere til.

2. Princippet om embedsmandshierarki og om tjenesteveje, dvs. et fastlagt system, af over- og underordninger af myndighederne, hvor højere myndigheder fører tilsyn med de lavere

Skønt dette princip ikke var veludviklet, så var det alligevel til stede i en ganske simpel form. Opsigtsbetjentene var underlagt politibetjentenes myndighed. Politibetjentene var underlagt politiadjudanten eller politiassistenterne, der var underlagt vicepolitidirektøren, der i sidste instans var underlagt politidirektøren. Selvom den hierarkiske opbygning var til stede, var der en lang række problemer med tilsynsføringen. Selvom en del af politidirektørens og politiadjudantens opgave var at holde opsyn med betjentene på gaden, har det ikke været en udtalt del af deres hverdag. Muligvis har en loyalitetskultur personalet imellem gjort, at der var en vis uvilje mod at kontrollere kollegaernes opførsel.

3. Princippet om, at embedsførelsen baserer sig på dokumenter, der opbevares i original eller kopi

Denne del af politiet var meget veludviklet. På grund af politiets position i forvaltningen var det grundlæggende, at dets arbejde foregik på skrift. Som den øvrige forvaltnings øjne i København skulle politiet dokumentere sine observationer. Af denne årsag var store dele af politiets informationsindsamling systematiseret. Særligt de mere trivielle dele af politiets arbejde blev ført ind i standardiserede skemaer. Opsigtsbetjentenes instrukser vidner om, at de skulle indføre deres observationer i fastlagte skemaer. Leder man i politiets arkiver, finder man ligeledes de rapporter, som politibetjentene indleverede. Udover at arbejdet fungerede ved hjælp af dokumenter, var også arkiveringen systematiseret. På Politikammeret sad en fyrbøder, som havde til opgave at arkivere det skriftlige materiale, der kom til kontoret.

4. Embedsvirksomhed, i hvert fald al specialiseret embedsvirksomhed, forudsætter normalt en indgående faglig skoling

Ved dette karakteristika er indskuddet værd at holde sig for øje: *i hvert fald al specialiseret embedsvirksomhed*. Selvom politiet havde fået afgrænset deres arbejdsopgaver i lovgivningen, var disse meget bredt defineret. Politiets ansatte skulle holde øje med alt fra skæve og snavsede brosten, over fordrukne bønder,

der kørte uden for række, til personer der havde for mange køer i kælderen. Da politiet ikke var specialiseret efter en nutidig definition, og deres embedsvirksomhed stadig var i gang med at blive defineret, kan det have været svært at skole betjentene. Ikke desto mindre fik de nye betjente til hjemmeopgave at gøre sig bekendt med den politilovgivning, de skulle sørge for blev overholdt.

5. Er embedet fuldt udviklet, lægger embedsvirksomheden beslag på al embedsmandens arbejdskraft. Dvs. at den enkelte embedsmand ikke har andet arbejde

I politiets instrukser stod der, at ingen betjent måtte gøre forretning, der kunne sætte spørgsmålstegn ved dennes integritet. Der var ikke i sig selv noget, som direkte forbød politiets betjente at have andet arbejde, men deres muligheder var meget begrænsede. På denne måde var dette princip opfyldt i det "gamle" politi set ud fra en ideal tilstand. Selvom dette princip eksisterede på papiret, er der en del, der tyder på, at det ikke altid blev overholdt i virkeligheden.

6. Embedsmændene udøver deres embede i overensstemmelse med generelle mere eller mindre udtømmende reglementer, som kan læres¹⁰³

Alle dele af politiets organisation var kontrolleret igennem reglementer, de såkaldte instrukser, som var yderst detaljerede. De indeholdt informationer om alt fra, hvornår betjentene måtte anholde, samt hvem deres nærmeste overordnede var o.l. De første linjer i alle de ansattes instrukser var en bestemmelse, der gav dem pligt til at lære de dele af lovgivningen, som de skulle sørge for blev overholdt.

Om det weberske bureaukrati i det "gamle" politi kan det konkluderes, at det var ganske veludviklet. Det ville være en overdrivelse, som Williams, at sige, at " (...) Max Webers bureaukratiske model (...) understøttede den daglige aktivitet for alle politiets betjente (...) "¹⁰⁴, ikke desto mindre var det weberske bureaukrati i høj grad til stede, især i den lovgivning der formede det. Ser man politiet i lyset af, at det ikke var en større organisation med mange led, var politiet under den sene enevælde et bureaukrati. Det "gamle" politi kan karakteriseres som et slags simplificeret bureaukrati, hvor der var en direkte linje mellem politidirektøren og betjenten på gaden. Bureaukratiets skriftlighed var grundlæggende, mens silhuetten af den fuldt ud udviklede bureaukratiske organisation og dens hierarki begyndte at tegne sig.

Ud fra den simple definition af det bureaukratiske hierarki var det fuldkommen udviklet i det gamle politi. Ordrene flød ned ad, mens de filtrerede informationer røg op ad.

At forstå politireformen af 1863 som en grundlæggende omstrukturering af politiet er at underkende, hvor velorganiseret det enevældige politi faktisk allerede var. Loven af 1863 skal nok mere forstås som havende to grundelementer: En borgerlig modificering af det enevældige politi således, at dette, efter afskaffelsen af enevælden, kom til at passe bedre til det nye politiske systems idealer (f.eks. ansvars- og magtdelingen mellem de tre inspektorater) og en realisering af et gammelt ønske om skabelsen af et helhedspoliti.

Litteratur

- A.C.C, De Coninck, og Moltke L, red. "Juridisk Ugeskrift, bind 1, 1839-40". *Juridisk Ugeskrift* 1839-1840, nr. 1-2 (u.å.).
- , red. "Juridisk Ugeskrift, bind 7, 1845-1846". *Juridisk Ugeskrift* 1843-44, nr. 4-5 (u.å.).
- , red. "Juridisk Ugeskrift, bind 8, 1848-50". *Juridisk Ugeskrift* 1848-1850, nr. 9-10 (u.å.).
- Algreen-Ussing, I. *Love og Anordninger 1863-1864*. Bd. 1863. Love og anordninger, VIII. København: Gyldendalske Boghandling, 1864.
- Algreen-Ussing, T. *Rescripter 1813-1814*. Bd. 1814. kongelige Rescripter og Resolutioner, VII, 5.Bind. København: Gyldendals Boghandling, 1826.
- Algreen-Ussing, T. *Rescripter 1816-1817*. Bd. 1817. kongelige Rescripter og Resolutioner, VIII, 6.bind, 2.hæfte. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandlings Forlag, 1827.
- Bonderup, Gerda. "Kolera i 1800-tallet – med særlig henblik på Danmark". *tidsskrift for forskning i sygdom og samfund* 5, nr. 8 (u.å.).
- Jørgensen, Harald. *Statsrådets Forhandlinger bind V*. Bd. V. Statsrådets Forhandlinger. København: Munksgaard, 1962.
- Knudsen, Tim. *Fra enevælde til folkestyre: dansk demokratihistorie indtil 1973*. 2. udg., 3. opl. København: Akademisk, 2009.
- Kolderup-Rosenvinge, J. *Grundrids af den danske Politiret: Til Brug ved Forelæsninger*. 2. udg. København, 1828.
- Lützen, Karin. *Byen tæmmes: kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. København: Reitzel, 1998.
- N. N. *Politivilkaarligheden og midler imod den*. 1. København; Magtudredningen: Dagbladet, 1860.
- Ogborn, Miles. "Ordering the city: surveillance, public space and the reform of urban policing in England 1835-1875". *Political Geography* 12, nr. 6 (1993): 505-21.
- Pedersen, Karl Peder. *Kontrol over København: studier i den sene enevældes sikkerhedspolitik 1800 - 48*. University of Southern Denmark studies in history and social sciences 484. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2014.
- . "Københavns Politi 1839. Om 81 spørgsmål til Københavns Politi, og om de svar der givet på dem." *Dansk Magazin* 51 (2010): 241-87.
- Schou, Jacob Henric. *Love og anordninger 1699-1730*. Love og anordninger, u.å.
- . *Love og Anordninger 1775-1777*. Bd. 1775-1777. Love og anordninger, VI. København: den Gyldendalske Boghandlings Forlag, 1822.
- . *Love og anordninger 1793-1796*. Bd. 1793-1796. Love og anordninger, XI. København, 1797.
- . *Love og anordninger 1797-1799*. Bd. 1797-1799. Love og anordninger, XII. København, 1800.
- . *Love og Anordninger 1800-1803*. Bd. 1800-1803. Love og anordninger, XII. København, 1804.

- . *Love og anordninger 1809-1811*. Bd. 1809–1811. Love og anordninger, XV. København, 1812.
- . *Love og anordninger, 1814-1817*. Love og anordninger, u.å.
- Stevnsborg, Henrik. *Politi 1682-2007*. 1. udg. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2010.
- Strand, Frederik. *Efterforskningens anatomi: Kriminalpolitiet 1863-2007*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2011.
- Svane-Mikkelsen, J. "Københavns Politi og forholdet til offentligheden omkring enevældets ophør". *Historiske Meddelelser om København* 1969: 55–165.
- Weber, Max, Heine Andersen, Hans Henrik Bruun, og Lars Bo Kaspersen. *Udvalgte tekster: Bind 2*. Kbh.: Hans Reitzel, 2003.
- Williams, Chris A. *Police Control Systems in Britain, 1775 - 1975: From Parish Constable to National Computer*. Manchester: Manchester Univ. Press, 2014.

Noter

¹ Williams, *Police Control Systems*, 87. Original tekst: "(...) Max Weber's model of bureaucracy (...) underpinned the everyday activity of all police officers (...)"

² Weber m.fl., *Udvalgte tekster*, 63-65.

³ Williams, *Police Control Systems*, 89. Original tekst: "Writing was not so much a method of transferring information as a material operation of creating order"³

⁴ Williams, 88. "Bureaucratic practices filter selected aspects of the social complex world "out of doors" and fix them as abstracted forms of information "indoors"

⁵ På Københavns Stadsarkiv kan man under arkivskaberen "Tekniske Styrelser" finde en oversigt over de fleste kommissioner.

⁶ Kolderup-Rosenvinge, *Politiret*, 47.

⁷ Pedersen, "Københavns politi 1839", 280.

⁸ Henrich-Schou, *Love 1699-1730*: 43.

⁹ Lützen, *Byen tæmmes*, 261.

¹⁰ Pedersen, "Københavns politi 1839", 277.

¹¹ Pedersen, 277.

¹² Pedersen, 277.

¹³ Schou, 45.

¹⁴ Pedersen, 280.

¹⁵ Pedersen, 280.

¹⁶ Bonderup, "Kolera", 39.

¹⁷ Jørgensen, *Statsrådet*, V:131.

¹⁸ Bonderup, 39-40.

¹⁹ SA: Protokol for anmeldelsesbureau 1853-1853, St. Annæ Øster, 14. juli 1853.

²⁰ SA: Protokol for anmeldelsesbureau 1853-1853, St. Annæ Øster, 25.juli 1853. Dette er fra St. Annæ Øster, men cirkulæret eksisterer også i de andre kontorers arkiver.

²¹ <https://danskelove.dk/epidemiloven>

²² Kolderup-Rosenvinge, *Politiret*, 71.

²³ Pedersen, "Københavns politi 1839", 281.

²⁴ Pedersen, "Københavns politi 1839", 281.

²⁵ Pedersen, "Københavns politi 1839", 282.

²⁶ Schou, *Love 1797-1799*:574.

²⁷ Pedersen, "Københavns politi 1839", 282.

²⁸ Schou, *Love 1814-1817*, 93.

²⁹ SA: Rådstueskriverens kontors arkiv: Politi: Rapporter fra Opsigtsbetjentene på Vester-, Nørre- og Østerbro.

³⁰ Brolægnings- og vejkommissionens arkiv, Instrukser for Opsigtsbetjente, og Vejmænd, 1846-1850.

³¹ Schou, *Love 1800-1803*:196.

³² Schou, *Love 1800-1803*:196-197.

-
- ³³ Pedersen, "Københavns politi 1839", 254.
- ³⁴ Pedersen, 255.
- ³⁵ Inde på starbas.dk kan man søge på Tekniske Styrelser. Herunder eksisterer de forskellige kommissioners arkiver. SA: Tekniske Styrelser.
- ³⁶ Pedersen, "Københavns politi 1839", 263-264.
- ³⁷ Pedersen, 274.
- ³⁸ Pedersen, 274.
- ³⁹ Pedersen, 254.
- ⁴⁰ For den interesserede læser eksisterer protokollerne over de offentlige fruentimmere i digitaliseret form på Daisy. RA: Københavns Politi: "Hovedregister over mistænkelige personer" (1835-1855), RA: Københavns Politi: "Protokol over løsladte personer" (1842-1862)
- ⁴¹ Pedersen, "Københavns politi 1839", 250.
- ⁴² Schou, *Love 1699-1730*: 47.
- ⁴³ Schou, *Love 1775-1777*:141.
- ⁴⁴ http://eremit.dk/ebog/khb/6/khb6_3-3.html, set 10:03 10/05/2019.
- ⁴⁵ Knudsen, *Fra enevælde til folkestyre*, 66-75. her beskriver Knudsen, hvordan den øvre del af forvaltningen i løbet af 1700-tallet var blevet bureaukratiseret.
- ⁴⁶ Schou, *Love 1809-1811*:188.
- ⁴⁷ Algreen-Ussing, *Rescripter 1813-1814*, 1814:205.
- ⁴⁸ Pedersen, "Københavns politi 1839", 250.
- ⁴⁹ Pedersen, 250.
- ⁵⁰ Pedersen, 255.
- ⁵¹ Pedersen, 261.
- ⁵² Pedersen, 254.
- ⁵³ Pedersen, 255.
- ⁵⁴ Schou, *Love 1800-1803*:162-163.
- ⁵⁵ RA: Københavns Politi, Udtagne sager A: Politidirektør Kierulffs forslag til en ny politiorganisation (1824-1825).
- ⁵⁶ Schou, *Love 1800-1803*:169-171. I disse paragraffer informeres de om deres pligter i forbindelse med alt fra gadeuorden til indbrud.
- ⁵⁷ Pedersen, "Københavns politi 1839", 255-256.
- ⁵⁸ Pedersen, 256 fodnote nr. 31.
- ⁵⁹ Pedersen, 255,257.
- ⁶⁰ Schou, *Love 1793-1796*:249. Forordningen betød, at alle renovationssager skulle behandles ved politiretten, oprettet i 1793.
- ⁶¹ Schou, *Love 1793-1796*:249.
- ⁶² Schou, *Love 1800-1803*, 162 (politibetjentene),192 (opsigtsbetjentene).
- ⁶³ Schou, *Love 1800-1803*:198.
- ⁶⁴ Brolægnings- og vejkommissionens arkiv, Instrukser for opsigtsbetjente, og vejsmænd, 1846-1850.
- ⁶⁵ Ogborn, "Ordering the City", 506.
- ⁶⁶ Pedersen, "Københavns politi 1839", 253.
- ⁶⁷ Pedersen, *Kontrol*, 330-331.
- ⁶⁸ Pedersen, "Københavns politi 1839", 253.
- ⁶⁹ Algreen-Ussing, *Rescripter 1816-1817*, 1817:1817 s.66.
- ⁷⁰ Algreen-Ussing, *Rescripter 1816-1817*, 1817:1817 s.67.
- ⁷¹ Algreen-Ussing, *Rescripter 1816-1817*, s.66-67.
- ⁷² Pedersen, "Københavns politi 1839", 263-264.
- ⁷³ Pedersen, 254.
- ⁷⁴ Pedersen, 253.
- ⁷⁵ Pedersen, 262.
- ⁷⁶ Schou, *Love 1699-1730*: 37.
- ⁷⁷ Med loven af 1863 skal alle betjente gennemgå 14 dages oplæring i deres instrukser, samt træne eksercits.
- ⁷⁸ Schou, *Love1800-1803*:162.
- ⁷⁹ Schou, *Love1800-1803*:198.
- ⁸⁰ Schou, *Love 1800-1803*:164.
- ⁸¹ Schou, *Love 1766-1774*: 222.
- ⁸² Fogtman, *Rescripter 1787-1788*.
- ⁸³ Schou, *Love 1793-1796*:446.
- ⁸⁴ Schou, *Love 1809-1811*:189.
- ⁸⁵ Schou, *Love 1793-1796*:447.

-
- ⁸⁶ Pedersen, "Københavns politi 1839", 257.
- ⁸⁷ Schou, *Love 1800-1803*:164.
- ⁸⁸ Schou, *Love 1793-1796*:83.
- ⁸⁹ N, *Politivilkaarligheden og midler imod den*, 13.
- ⁹⁰ Pedersen, "Københavns politi 1839", 254.
- ⁹¹ N, *Politivilkaarligheden og midler imod den*, 14.
- ⁹² Svane-Mikkelsen, "Københavns Politi", 151. Ses blandt andet her.
- ⁹³ Schou, *Love 1800-1803*:39.
- ⁹⁴ N, *Politivilkaarligheden og midler imod den*, 15.
- ⁹⁵ A.C.C og L, "Juridisk Ugeskrift, bind 7, 1845-1846", 50.
- ⁹⁶ A.C.C og L, "Juridisk Ugeskrift, bind 1, 1839-40", 195.
- ⁹⁷ A.C.C og L, "Juridisk Ugeskrift, bind 8, 1848-50", 190.
- ⁹⁸ A.C.C og L, "Juridisk Ugeskrift, bind 7, 1845-1846", 51.
- ⁹⁹ A.C.C og L, 55.
- ¹⁰⁰ A.C.C og L, 788-789.
- ¹⁰¹ A.C.C og L, 788.
- ¹⁰² A.C.C og L, "Juridisk Ugeskrift, bind 8, 1848-50", 996.
- ¹⁰³ Weber m.fl., *Udvalgte tekster*, 63-65.
- ¹⁰⁴ Williams, *Police Control Systems*, 87.